

Izlaganje sa znanstvenog skupa
327.39(4-67 EU)
1 Habermas, J.
Primitljeno: 16. rujna 2004.

Jürgen Habermas i europska integracija

HANS-OTTO MÜHLEISEN*

Sažetak

Autor u tekstu analizira novije Habermasove tekstove o procesu europske integracije i novome međunarodnome političkom poretku. Nakon što je dugo vremena zanemarivao pitanja međunarodne politike, Habermas u recentnim radovima i javnim istupima pokazuje sve veće zanimanje za tu problematiku. Nadnacionalna razina postaje važna kako zbog sve izraženijih ograničenja državne suverenosti u procesu globalizacije, tako i zbog razvoja novih mehanizama međunarodne suradnje i novih regionalnih ekonomsko-političkih integracija. U svojoj teoriji demokracije u nacionalnim okvirima on naglašava njezin deliberativni karakter te prikazuje javnu komunikaciju kao ključnu sferu posredovanja između neformalnih (privatnih) mnijenja i institucija tvorbe političke volje. Međutim, danas je nužno nadići okvire nacionalne države i uspostaviti paralelne mehanizme političke deliberacije i odlučivanja na međunarodnoj razini. Ključan su korak u tom pravcu regionalne integracije, a u Europi je to, dakako, Europska unija. Regionalne integracije moraju nadopuniti institucije UN-a da bi se kompenzirao gubitak sposobnosti upravljanja na nacionalnoj razini i stvorila protuteža globalnom kapitalizmu. U tom je kontekstu važno pronaći odgovore na svojevrsnu krizu identiteta EU. Europska se unija danas često doživljava kao mehanizam birokratskog upravljanja i restriktivne regulacije, umjesto kao jamac dobrog života. Habermas stoga predlaže da se Europu veže uz jamstva temeljnih prava i vrijednosti poput prava na obrazovanje, socijalne pravednosti, autonomije i participacije. U tu svrhu Europska se unija treba razviti u pravcu savezne države. Na euroskeptični prigovor da Europi nedostaje državotvorni narod odnosno jedinstvena nacija kao temelj političke zajednice Habermas odgovara da su europsko građansko društvo, europska javnost i zajednička politička kultura – ako se doista mogu izgraditi – dostatne pretpostavke političkog zajedništva Europe. Proces formuliranja i usvajanja europskog ustava ojačao je sve tri navedene komponente. Ustav također pomaže da se razjasne ciljevi europske integracije (granice širenja EU-a, međudnos različitih razina vlasti) i da se stvaranjem temeljnoga pravnog akta, u čemu sudjeluju sami europski građani, poveća legitimnost EU-a. Krizu europskog zajedništva izazvanu nejedinstvenim stavom vlada država članica prema američkom ratu u Iraku Habermas vidi kao šansu. Mobilizacija europskog građanskog društva protiv rata (primjer su sveeuropske mirovne demonstracije 15. veljače 2003.) i izgradnja modela proceduralno uređene međunarodne politike i kooperacije koja pospješuje ekonomski razvoj i socijalnu sigurnost tvore protutežu američkom unilateralizmu i težnji za dominacijom. Habermas podržava model “Europe različitih brzina” i

* *Hans-Otto Mühleisen*, redoviti profesor politologije na Fakultetu filozofije i društvenih znanosti Sveučilišta u Augsburgu.

smatra da on neće dovesti do raskola unutar EU-a, nego može dinamizirati proces europske integracije. Autor zaključuje da Habermasovi politički nazori o europskoj integraciji i međunarodnoj politici sadrže znatnu dozu utopizma. No pokušaj da se vidi dalje od ograničenja postojeće političke zbilje nužan je ako se ta ograničenja žele prevladati.

Ključne riječi: Europa, Europska unija, europski ustav, nacionalna država, demokracija, građansko društvo, javnost, međunarodna politika, SAD

Pogled na djela Jürgena Habermasa pokazuje da pitanja međunarodne politike nisu njegove središnje teme. Nakon očitovanja o vijetnamskome ratu i prvome zaljevskom ratu čini se, međutim, da se odnedavno vraća tim temama. Njegovo se zanimanje kondenzira u dvama natuknicama: “Podijeljeni Zapad” i “Što povezuje Europu”. I u političara privlači pozornost njegovo mišljenje o pitanjima aktualnih događaja. U prvome ćemo dijelu ovoga teksta skicirati Habermasov stav o pitanjima europske integracije kao poželjnoga razvojnog koraka koji nadilazi demokraciju nacionalnih država. U nastavku se opisuje značenje koje Habermas pridaje Europskome ustavu. Na posljetku se prikazuje koje se posljedice za ulogu Europske Unije mogu izvesti nakon 11. rujna i rata SAD-a protiv Iraka.

Oblikovanje unutardržavne i međunarodne politike prema komplementarnim predodžbama poretka

Paralelnom primjenom svojih predodžbama o poretku na unutarnji ustroj nacionalnih država i njihove međunarodne odnose Habermas se nadovezuje na jednu od najstarijih tradicija političke filozofije. U knjigama koje savjetuju vladara ranoga novog vijeka, u predodžbama o vanjskome djelovanju francuske konstitucije devedesetih godina 18. stoljeća ili u političkoj ikonografiji kasnoga srednjovjekovlja, npr. u sienskoj vijećnici, bila su načela unutarnjega državnog poretka svagda ujedno i orijentacijske maksime za oblikovanje vanjskih odnosa. Tu ideju prihvaća izričito i u lipnju 2004. godine doneseni nacrt Ustava Europske Unije (EU) tako što, kao što ćemo još pokazati, kriteriji prema kojima se ona iznutra konstituirala i prema kojima se integrirala ubuduće trebaju izričito biti i mjerilo vanjskopolitičkoga djelovanja (Mühleisen, 2004.).

Time je polazna teza naših promišljanja da se Habermasova opcija, koja svojom predodžbom o diskurzivnoj tvorbi volje¹ kao legitimacijskome temelju nacionalne države želi oblikovati i međunarodni politički poredak, od drugih pristupa tumačenju europske

¹ Nedavno je on to ovako formulirao: Svaki je kompetentni govornik “stekao sposobnost da u razgovoru razmijeni perspektive prvoga i drugoga lica. U dinamici takvoga uzajamnog preuzimanja perspektive temelji se kooperativno proizvođenje zajedničkoga obzora tumačenja u kojemu obje strane mogu postići ishod ne etnocentrične ili konvertirane, nego interpretacije koju oba sugovornika *intersubjektivno dijele*” (Habermas./Derrida, 2004.: 63). O značenju diskurzivnoga: “Budući da javna komunikacija funkcionira kao spojnica između neformalne tvorbe mišljenja i institucionaliziranih postupaka tvorbe volje (...), važno je stanje odnosno diskurzivno ustrojstvo javnosti.” Habermas, 2001.a: 18.

politike ne razlikuje oblikom podudarnosti predodžbe o unutarnjem i vanjskom poretku, nego sadržajem diskurzivnoga oblikovanja politike. No zapravo se ni ta interpretacijska formula modernih demokracija ne nalazi isključivo u Habermasa. Ona se može lako locirati u tradicionalnim proceduralnim modelima demokracije. Stoga je u novijim Habermasovim napomenama o međunarodnome razvoju mnogo više zanimljivo kako on kao sredstvo oblikovanja međunarodnih događaja rabi svoju staru temu diskurzivne politike s obzirom na događaje od 11. rujna 2001. godine, na za njega važan 15. veljače 2003. te na istočno širenje EU-a i nacrt Ustava od svibnja/lipnja 2004. godine: “Tko, naprotiv, proces ekonomske globalizacije i svjetskopoličku situaciju nakon 11. rujna shvaća kao izazove, kako bi se razvili oblici ‘vladanja onkraj nacionalne države’, vidjet će EU radije u ulozi globalnoga igrača.” (Habermas, 2004.a: 74). Habermas je pregnatno sažeo svoju predodžbu o državi svojstvenu političkome liberalizmu u središnjoj zadaći “objasniti: zašto demokratski proces važi kao postupak legitimne uspostave prava: ako ispunjava uvjete inkluzivne i diskurzivne tvorbe mišljenja i volje, on utemeljuje pretpostavku o racionalnoj prihvatljivosti rezultata; i zašto se demokracija i ljudska prava, jednako izvorni, međusobno prepleću u procesu ustavotvorstva: pravna institucionalizacija postupka demokratskog postavljanja pravnih normi zahtijeva istodobno jamstvo kako liberalnih tako i političkih temeljnih prava.”²

Kad se Habermas žali da se intelektualci posljednjih pedeset godina nisu brinuli za poticaje Roberta Schumana i Jeana Monneta za stvaranje europskoga ustava kao instrumenta integracije, to umnogome vrijedi i za njega samoga. Slično se može reći i za ustavni postulat Temeljnoga zakona o ponovnome ujedinjenju Njemačke. Napetosti i pukotine što se pokazuju petnaest godina nakon pripajanja Demokratske Republike Njemačke Saveznoj Republici Njemačkoj imaju pored ostalih kao jedan od najvažnijih razloga to što se u intelektualnim krugovima do 1989. godine nasuprot uobičajenoj “teoriji o dvije države” smatralo politički nekorektnim razmišljanje o jedinstvu Njemačke. Tako su se dvije države mogle, bez pripreme postupaka i institucija, ujediniti u trenutačnoj sreći pada zida, a političari su, radi održanja svoje moći, i nakon toga još obećavali da je zajamčen *honeymoon* u “cvatućim krajolicima”. Proces europske integracije također prate prividni argumenti, pokušaji prikrivanja ili odbijanje percipiranja. Kao najnoviji primjer navodimo argumente za i protiv pristupanja Turske EU-u. Borba oko pojmova aktualno se pokazuje u pokušaju da se odbijanje njezina članstva prikrije formulom o “povlaštenom partnerstvu”. I okolnost da upravo političke grupacije koje se inače zalažu za plebiscit ne žele da se on primijeni pri ratifikaciji Ustava EU-a pripada među neuspjele pokušaje uljepšavajuće reinterpretacije koja pojačava ljutnju zbog politike.

Habermas je 1998. godine obznanio svojevršno priznanje da “nacionalna država i dalje zadugo ostaje najvažnijim akterom” (Habermas, 2001.a: 15). Ta se pozicija mora zapamtiti kao podloga pomoću koje se mogu primjereno svrstati njegovi pogledi na europski razvoj. Na putu k europskoj saveznoj državi (Habermas, 2001.a: 16-17), koja je za njega jednoznačno poželjna opcija, postaje mu Europski ustav poticajem dugotrajnoga procesa stvaranja zajedničke političke kulture s europskim strankama, udrugama i europskim građanskim društvom koje promiče europska javnost. U tom je konceptualnom kontekstu američka priprema iračkoga rata pružila osobitu priliku jer je (gotovo)

² Stajalište Jürgena Habermasa u: *Zur Debatte, Themen der Katholischen Akademie in Bayern*, 1/2004.: 2.

svееuropskim proturatnim pokretom u proljeće 2003. godine izazvala – Habermasu simpatično – javno artikulirano europsko građanstvo.

Polazeći od dijagnoze koju je Habermas izložio prije duljeg vremena, da nacionalna država – pa i kad je demokratska – iako još uvijek ima funkciju aktera, dopijeva do granice svoje djelotvornosti, jer joj više ne polazi za rukom “politički ukrotiti globalno nesputani kapitalizam”, može se ustvrditi da je ovaj organizacijski oblik državnosti doveden u pitanje (Habermas, 2001.b: 86). Da objasnimo: To nije pitanje – neprijeporne – vrijednosti demokratskih načela, nego pitanje može li se funkcionalna teritorijalna demokracija prostorno proizvoljno proširivati kako bi se politički bavila pitanjima nastalima globalizacijom, ili bi novu svjetsku politiku mogao bolje usmjeravati etički orijentirani hegemon. Habermasova je opcija “svjetska unutarnja politika bez svjetske vlade”. Time se ne može odgovoriti na načelno pitanje može li se i kako u takvome stanju “svjetskoga građanstva” zajamčiti glavno postignuće suverenih nacionalnih država, utemeljeno u prosvjetiteljstvu: kroćenje političke vlasti (Habermas, 2001.c: 52). Još je manje predvidiv odgovor na pitanje o šansama Habermasova europskog modela ako se jedna od njegovih središnjih pretpostavki za zajednički život prema demokratskim pravilima pokuša primijeniti na europsku razinu: “Mora postojati jasno definirano ‘sebstvo’ političkoga samoodređenja i samoutjecaja, kojemu se mogu pripisati kolektivno obvezatne odluke.” (Habermas, 2001.b: 88).

To je na vrlo apstraktnoj razini bitno pitanje samorazumijevanja Europske unije, koje nadilazi prvi stupanj. Naime, i savez država kao organizacijski oblik pojedinačnih nacionalnih država i savezna država kao nacionalna država koja je povećana na štetu pojedinačnih članica – svaki su na svoj način prošireni oblici ideje nacionalizma. Budući da ta ideja, kakve god dimenzije poprimila, više nije sposobna riješiti probleme izazvane globalizacijom, nužan je drugi korak. Tako i EU kao tip samo povećane nacionalne države mora nadići to stanje. Jezgra je dugoročne perspektive primjerenoga međunarodnog poretka formiranje malih skupina aktera sposobnih za djelovanje u svjetskoj politici – od kojih bi jedan mogao biti EU – koje bi se labavo vezanom mrežom transnacionalnih režima tako razvijale da se omogući promjena smjera prema stanju svjetske unutarnje politike. Tako će se nadići nacionalni mehanizmi koji više nisu sposobni za rješavanje problema, a da se time ne oštete demokratske strukture. Naslućuje se Habermasov daleki cilj: Socijalni rascjep i stratifikacija svjetskoga društva trebaju se prevladati bez slabljenja kulturnih osobitosti: veliki međunarodni režimi – poput EU-a, NAFTA-e i ASEAN-a – morali bi se “razviti u funkcionalne aktere kako bi se onda na transnacionalnoj razini dogovorili i preuzeli odgovornost za sve gušći transnacionalni splet organizacija, konferencija i praksa. Tek bi s takvom vrstom *globalnih igrača*, koji bi mogli postati protuteža nesputanim tržištima, UN dobile temelj koji jamči primjenu ambicioznih planova i politika.” (Habermas/ Derrida, 2004.: 66). Europska bi integracija time postala sastavnicom svjetskopolitičkoga procesa, pri čemu se brzo postavlja pitanje bi li zajednička politička kultura, koju Habermas zahtijeva za Europu, također morala biti pretpostavkom i sastavnicom globalnoga integracijskog procesa. Sljedeće pitanje je potom, dakako, ono o imperijalizmu zapadnih vrijednosti.

Funkcija Europskoga ustava

Ali tako daleko razvoj još uopće nije odmaknuo. Zasad je riječ, zapravo, o pitanju funkcije i šansi Europskoga ustava. Promišljanja o tome moraju početi s raskorakom između oduševljenja utemeljitelja, koji su govorili o “Sjedinjenim Europskim Državama”, i sadašnjih skeptičnih očitovanja čak prema europskome federalizmu. Razlog može biti to što se ljudi oduševavaju za nešto što im obećava sigurnost i dobar život. Ta se predodžba nakon Drugoga svjetskog rata povezivala s europskom vizijom, dok sada europska državnost podsjeća prije na birokraciju, tj. na ograničavajuće reguliranje. Zato Habermas predlaže svojevrsnu europsku robnu košaru, s čijim sadržajem građani povezuju dobru europsku tradiciju i koja se, zbog toga, treba održati kao temeljna oprema budućega EU-a. U košari trebaju biti prilika za obrazovanje, dokolicu i prostore za društveno oblikovanje, autonomiju i participaciju. Europska je integracija tradicionalno imala tri cilja: okončanje krvavih ratova u Europi, integracija kao političko kročenje Njemačke i promicanje gospodarskih interesa (Habermas, 2001.c: 126-129). Možemo smatrati da su prva dva cilja danas postignuta. Treći nije dostatan za proces koji se razvija pomoću obilježja poput ustavnog patriotizma. Prosječno sudjelovanje na izborima za Europski parlament manje od 30% u državama Srednje i Istočne Europe koje su 2004. godine postale nove članice Unije očit je pokazatelj da je još slabo izgrađena identifikacija s europskim građanskom društvom pod spomenutim predznacima autonomije i participacije. To je jedna od dilema Habermasove vizije, naime da pojedina država gubi od svoje autonomije (Habermas, 2001.b: 90), a da Europa taj deficit ne može nadomjestiti.

Umjesto rado apostrofirane tradicionalne slike Europe s njezinom jedinstvenom kombinacijom privatnoga individualizma i javnoga kolektivismu, i ovdje čovjeka sve više obilježava slika društva, “koju mu servira danas vladajući svjetski gospodarski sustav”. Ona obuhvaća – sažeto rečeno – otprilike ove sastavnice: najprije, poduzetnika koji antropološki racionalno odlučuje i izrabljuje svoju vlastitu radnu snagu, potom, socijalnomoralnu sliku, koja se zadovoljava marginaliziranjem i isključivanjima, kao treće ekonomski model demokracije u kojoj su građani primarno članovi tržišnoga društva i, četvrto, strateško samoodvijanje politike.

Nasuprot tome trendu koji snažno potiče gospodarska globalizacija Habermas iznosi svoj projekt³ Europe: Nacionalne države, koje kao pojedinačne moraju previše pregovarati u asimetričnim odnosima moći, imale bi tako priliku da u konkurenciji s gospodarskim globalnim igračima prilikom raspodjele društvenih proizvoda kompenziraju nejednakosti politike moći. Projekt Europe bi, prema tome, uz pomoć šire osnovice moći pridonio većoj probojnosti u pravednoj raspodjeli materijalnih dobara i socijalnih tereta. Time što bi se povezalo jačanje moći i očuvanje staroeuropskih vrijednosti trebala bi nastati formativna sila koja bi bila bliža dosadašnjemu normativnom samorazumijevanju Europljana nego slika čovjeka koju definira gospodarska globalizacija. Tako bi integracija Europe, zahvaljujući sposobnosti da sredstvima politike moći osigura očuvanje europskih kulturnih vrijednosti i ozbilji ih u političkome poretku, postala utjecajnim na-

³ To se ovako definira: “Projekt’ može samo značiti da postoji kontroverzna tema i da se podastire analiza koja jasnije definira uočene probleme te neke političke ciljeve čini uvjerljivijim nego druge.” (Habermas, 2001.a: 13).

činom da se korigiraju neželjene posljedice globalizacije. Na temelju proširene sposobnosti djelovanja kao nužnog uvjeta korekcije svjetskoga gospodarskog režima EU bi preuzela koordinacijske zadaće i na drugim područjima politike te bi zahvaljujući povratnom djelovanju na svoj unutarnji ustroj bila u stanju smanjiti često kritizirani demokratski deficit. Tako bi integracija postala simbiotskim procesom unutarnje strukture i izvanjske funkcije i postupno bi transformirala EU iz “miroljubivoga prirodnog stanja” (Claus Offe) u tvorevinu s državnim kvalitetama.

Habermas se često bavi dvojama skeptika glede državne kvalitete EU-a. Jedan je od njihovih najčešćih argumenata nepostojanje državotvornoga naroda. On tome protuslovi tvrdeći da se takav proces, doduše, olakšava zajedničkim jezikom i oblicima života, ali da to nije nužna pretpostavka, kao što to pokazuje razvoj u 18. i 19. stoljeću. Tada su se lokalni i dinastički lojaliteti preobrazili u identifikacijski oblik demokratskih državljana iste nacije. Zašto to danas ne bi bilo moguće u proširenim teritorijalnim uvjetima?

Umjesto da se ustrajava na nužnosti formalno omeđivoga državotvornog naroda, morala bi se ispuniti tri funkcionalna uvjeta: europsko društvo građana, europska javnost koja obuhvaća cijeli kontinent i politička kultura koja bi bila zajednička svim Europljanima. Ustav bi u svim svojim fazama nastajanja i stupanja na snagu mogao ubrzati razvoj svih triju funkcionalnih uvjeta. Već bi ustavotvorni proces bio dio stvaranja identiteta, a ustavni bi referendum izazvao široku europsku raspravu. Zahvaljujući takvoj participaciji nastali bi, takoreći prirodnim putem, javnost i društvo građana: “Premještanje legitimnosti sa strane rezultata na stranu suoblikovanja političkih programa (...) neće, međutim, biti moguće bez svijesti o pripadanju istoj političkoj zajednici preko nacionalnih granica.” (Habermas, 2004.a: 71). Kako ne bi došao do jedva rješivoga pitanja “Što najprije učiniti?”, on ne bira slučajno formulaciju blisku začaranome krugu: “Dakako, rastuće povjerenje nije samo posljedica stvaranja zajedničkoga mišljenja i volje, nego i njegova pretpostavka. Dosad se europsko ujedinjavanje odvijalo u obliku takvoga cirkularnog procesa.” (Habermas, 2004.a: 81).

Na ovome misaonom gradilištu moramo najaviti znatne dvojbe prema vizionaru Habermasu. Vjerojatno bi bila opasna zabluda glede EU-a ako bi se nacionalnodržavna komunikacija o ustavnim pitanjima smatrala medijem koji je jednak europskom forumu ili makar samo i usporediv s njime. Ni rasprava o nastajanju Temeljnoga zakona nakon Drugoga svjetskog rata, pa ni – dakako kao javna uvelike izbjegavana – rasprava o njegovoj promjeni nakon mirne revolucije u Istočnoj Njemačkoj nisu bitno sudjelovale u identifikaciji građana, isprva s novom, a potom i proširenom Saveznom Republikom Njemačkom. Naprotiv, u objema se fazama takva je identifikacija posredovana očekivanjem da će nova državna tvorevina stvoriti odnosno zajamčiti sigurnost i materijalno blagostanje. Slično se može utvrditi i za rano oduševljenje za Europu nako Drugoga svjetskog rata, koje se osobito očitivalo u Njemačkoj. No ako već na nacionalnoj razini, gdje ustav formulira zajedničke interese kao državnopravnu osnovicu, taj proces jedva djeluje kao instrument građanske identifikacije, onda se to znatno manje može očekivati od procesa europskoga ustavotvorstva, u kojemu je prije riječ o tome da se protivni interesi usklađuju u obliku ustava. Drukčije rečeno, ako je samo formuliranje ustava – a tako se, velikim dijelom, mora vidjeti rad Konventa – još dio afirmiranja i osiguravanja samosvjесnih nacionalnih država, ta je rasprava jedva još prikladna kao identifikacijski

obrazac europskoga društva građana. Iako je, konačno, o većini predmeta ustavnoga nacrtu pronađena formulacija primjerena razumnim kriterijima, ipak prevladava dojam ograničenoga kompromisa, a ne vizije koja se dotiče identifikacije.

Čim se nakon izbora Busha juniora za američkoga predsjednika očitovalo njegovo političko djelovanje orijentirano na nacionalnodržavne interese, Habermas se ponadao da će to Europi donijeti veću solidarnost. Kad je u proljeće 2003. godine nacionalistička politika američke vlade kulminirala u volji za ratom, to je izazvalo protuslovne reakcije istočno od Atlantika. Dok je europsko društvo građana – posve u Habermasovu duhu – odbilo rat u mnogim, zacijelo većinskim dijelovima Europe i za artikuliranje odbijanja stvorilo javni, doduše u nacionalnim državama organizirani, ali vremenski koordinirani europski forum, europske su vlade, od najstarijih članica sve do kandidata za članstvo, bile duboko podijeljene. Među građanima Europe vidjeli su se, takoreći, prvi tragovi svjetskoga društva: “Moralni uvid i globalna suglasnost u moralnome ogorčenju zbog grubih povreda ljudskih prava (...) bili bi dostatni samo za integraciju uređenoga svjetskog društva. Među članovima političke zajednice nastaje solidarnost, koliko god apstraktna i pravno posredovana, tek kad načela pravednosti uđu u gušći splet kulturnih vrijednosnih orijentacija.”⁴ Ako je, međutim, točno opažanje da su odlučni akteri integracijskoga procesa, pomislimo li na ugovore i mjere kao što je jedinstvena valuta, dosad bile uglavnom vlade, morat će se u reagiranju o nekom bitnom pitanju – kao što je reakcija na nacionalističku politiku SAD-a – prije konstatirati nedostatno nego rastuće europsko zajedništvo. U tome ništa ne mijenja ni rad Ustavnoga konventa istodobno s američkom pripremom za rat.

Ipak ustavotvorstvo ima elementarnu ulogu na dvjema razinama, prvo onu predodžbe o cilju, jer se s njom mora zauzeti stav o objema sadašnjim ključnim pitanjima europske integracije. Predstojeći proces razjašnjavanja odnosi se i na teritorijalno širenje EU-a i na omeđivanje kompetencija unutar višerazinskoga sustava EU-a. Ako se u kontekstu posljednjega postave pitanja o značenju supsidijarnosti ili o oblikovanju parlamentarnih isprepletenosti, time se neizbježno otvara i rasprava o konačnim ciljevima. Pokuša li se pomalo grubo podijeliti moguće stavove o europskoj integraciji, može se napraviti luk od euroskeptika preko čistih tržišnih Europljana (Habermas, 2001.b: 99) i eurofederalista (Habermas, 2001.c: 124-129) do onih koji Europu smatraju samo međustadijem kozmopolitskoga poretka. Habermasa u tome spektru valja svrstati u eurofederaliste s perspektivom svjetskoga umrežavanja EU-a. Drugu razinu, stvaranje legitimnosti legalnošću, Habermas naziva ustavom koji građani sami sebi daju: “‘Konstituirana’ (a ne samo konstitucionalno ukroćena) državna vlast juridizirana je sve do svoje najdublje jezgre tako da pravo u potpunosti prožima političku vlast.”⁵ Dakako da se duhovi razilaze glede takvih iskaza koji odgovaraju filozofskoj izvjesnosti, a opiru se povijesnome iskustvu: “Zašto bi hermeneutički model razumijevanja, koji je dobiven u svakodnevnim razgovorima i od Humboldta metodološki razvijen iz prakse tumačenja tekstova, odjednom zatajio s onu stranu granica vlastite kulture, vlastitoga oblika života i tradicije?”

⁴ Stajalište Jürgena Habermasa u: *Zur Debatte, Themen der Katholischen Akademie in Bayern* 1/2004.: 3.

⁵ Stajalište Jürgena Habermasa u: *Zur Debatte, Themen der Kath. Akademie in Bayern* 1/2004.: 2.

Konfrontacija s američkim predsjednikom Bushom kao potvrda jačanja Habermasove pozicije

Dosad rečeno o Habermasovu stajalištu o europskoj integraciji odnosilo se uglavnom na njegove izjave između 1997. i 2001./2002. U završnome dijelu razmotrit ćemo njegove izjave o funkciji europske integracije iz godina 2003./2004., koje su, ponajprije, suodređena ratom SAD-a protiv Iraka. Kao polazna teza o pitanju Habermasova mišljenja o europskoj integraciji s obzirom na irački rat može se konstatirati da je ono ostalo uglavnom nepromijenjeno, samo je kontekstualno modificirano i punktualno pojačano. Presudno je, dakako, da se percipiranje njegovih izjava sada proširilo iz izoliranoga tornja filozofa u područje političke javnosti. Javnu pozornost kao posljedicu angažiranja u raspravi o iračkome ratu Habermas je prvenstveno izazvao pozicioniranjem svoje predodžbe o Europi kao protumodelu etički legitimiranoga unilateralizma SAD-a. Najveći je učinak imao njegov apel pod nazivom “Nakon rata: preporod Europe”, objavljen zajednički s europskim intelektualcima, među njima s nedavno preminulim Jacquesom Derridom i s Umberto Ecom (Habermas/Derrida, 2003.: 33), koji je, ako se bolje pogleda, izazvao doduše širok spektar reakcija, ali samo onih koje su se unaprijed mogle očekivati.

Habermasova je predodžba bila da je istodobnost tih golemih proturatnih prosvjeda diljem Europe 15. veljače 2003. godine bila “signal za rađanje europske javnosti”, koja je prevladala podjelu Europe nastalu pismom “voljnih” država što su sklopile savez sa SAD-om (Habermas, 2004.b: 43-51). Koalicija nekih članica i tadašnjih kandidata za članstvo u EU-u značila je, s jedne strane, neuspjeh zajedničke vanjske politike, no s druge je strane – uvjeren je Habermas – moć osjećaja podigla na noge zajedničku Europu. U okviru ustava koji je nastajao usporedo s američkim ratnim pripremanjima trebalo je prevladati separatizam koji se pritom pokazao među članicama Unije. Umjesto razdora Europa bi se trebala postupno nadograđivati tako što bi avangarda s međunarodno-pravnim perspektivama, pregovaračkom agendom usmjerenom prema budućnosti i realizacijom ekonomskih prednosti projektirala model vladanja s onu stranu nacionalne države i orijentiran prema mjerilu socijalne pravednosti, koji bi slijedile druge države. Ako se povuku povijesne usporedbe, riječ je o europskoj varijanti “magnetske teorije”, prema kojoj se Adenauer nadao da će jednoga dana pridobiti Sovjetsku okupacijsku zonu u Njemačkoj (tj. Istočnu Njemačku) za ponovno ujedinjenje. Pozitivna su obilježja, koja Habermas smatra aktivnim sastavnicama magneta, povjerenje u organizacijske učinke i upravljačke kapacitete države, nevjerica prema učinkovitosti tržišta te “izražen smisao za ‘dijalektiku prosvjetiteljstva’ (...) glede tehničkog napretka”, država blagostanja, solidarna pravila i relativno “nizak prag tolerancije prema primjeni sile protiv osoba.” Tako Habermas postaje predstavnikom Europe “različitih brzina”: “Avangardistička europska jezgra ne smije se učvrstiti u malu Europu; (ona će postati tim privlačnijom, prim. autora) ... što prije europska jezgra postane i prema vani sposobnom da djeluje i dokaže kako u složenome svjetskom društvu nisu važne samo divizije, nego i blaga moć pregovaračkih agenda, odnosa i ekonomskih prednosti.” (Habermas/Derrida, 2003.: 33).

Još jasnijim postaje, dakle, u promijenjenim svjetskopolitičkim uvjetima model Habermasove Europe kao protuslike američkoj dominaciji, koju, primjerice, izričito formulira opcija Roberta Kagana (2004.). Nasuprot američkoj premoći vojne snage kao

čimbenika oblikovanja svjetske politike, Habermas stavlja socijalno ustrojstvo i gospodarski uspjeh kao globalno djelotvorne čimbenike utjecaja: “Na svjetskim bi gospodarskim konferencijama (...) Europa trebala upotrijebiti svoj utjecaj za dizajniranje buduće svjetske unutarnje politike.” (Habermas, 2004.b: 45). Pritom izričito naglašava, zacijelo kao reakcija na 11. rujna, da pacifistički temeljni stav načelno ne isključuje vojne intervencije. Čak se u jednome trenutku nadao da bi “čak i krhka koalicija protiv terorizma, koju je vlada SAD-a mudro okupila, mogla (...) u najpovoljnijem slučaju potaknuti prijelaz iz klasičnoga međunarodnog prava u kozmopolitsko pravno stanje” (Habermas/Derrida, 2004.: 51; usp. i Habermas, 2004.c) Taj prijelaz “u ono što je Kant anticipirao kao stanje svjetskoga građanstva” Habermas vidi u punome tijeku zbog demontaže klasičnoga međunarodnog prava totalitarnim režimima 20. stoljeća (Habermas/Derrida, 2004.: 64). Prema Habermasovu mišljenju, Bushovo se napuštanje internacionalizma protiv vlastitih američkih interesima te njegova marginalizacija UN-a i kršenje međunarodnoga prava nipošto nisu konstante američke vanjske politike (podrobnije u Habermas, 2004.c: 178-182). Tu se on slaže s Kaganom i drugima u uvjerenju da američke i europske ideje države i državne konstrukcije počivaju na istim vrijednostima.⁶ Dakako, konzekvencije koje se iz toga povlače u sadašnjim političkim prilikama mogu se dijametralno razlikovati. Habermas kaže o svojoj konzekvenciji: “Um modernoga umskog prava ne očituje se u univerzalnim ‘vrijednostima’, koje bi se mogle uzeti u posjed, globalno podijeliti i raspodijeliti po cijelome svijetu. ‘Vrijednosti’, pa i one koje smiju računati da će biti globalno priznate, ne vise u zraku, nego postaju obvezatne u normativnim poretcima i praksama određenih kulturnih oblika života.” Tu um zado biva važenje kao medij povezivanja kodeksa normi s konkretnim državnim organizacijskim oblicima. U ovoj Habermasovoj ideji nije riječ o osobito uzbudljivoj varijanti političke filozofije, nego, prije, o posve primjerenome pogledu na daljnji razvoj europske integracije koji je sveden na praktičnu primjenu.

Tome, također, odgovara, kad se uputi sinoptički pogled na Habermasove iskaze o europskome projektu, da njegove tvrdnje višestruko nude perspektivu u alternativama.⁷ Za unutarnji razvoj: daljnji integracijski koraci ili nastavljanje, možda i nazadovanje međuvladine suradnje, dovršetak i izglasavanje ustava ili multilateralni ugovorni sustav, kao što to već sada čini velik dio *acquis communautairea*, produbljivanje ili proširenje ili oblici kombinacije obaju razvojnih perspektiva, jasan finalitet ili otvoreni proces u pogledu granica članstva i oblika državnosti. Za oblikovanje vanjskih odnosa: juridizacija ili etička perspektiva kao načelne orijentacije, pacifizam ili realizam, samosvojnost Europe ili koalicija sa SAD-om (sve do oblika ovisnosti kakvu su prakticirali “voljni” u iračkome ratu), multipolarni svjetski ustroj ili hegemonijalna dominacija. Na kraju će se, kao što su već mnogi ustvrdili, iza slika svijeta, koje su ovdje grubo skicirane u alternativama, moći prepoznati Kanta⁸ i Hobbesa kao autore ideja – i time naznačiti sliku

⁶ Usp. Habermas/Derrida, 2003.: 33: “Zapadni duh, ukorijenjen u židovsko-kršćanskoj predaji, nedvojbeno ima karakteristične značajke. Ali i taj duhovni habitus, koji se odlikuje individualizmom, racionalizmom i aktivizmom, dijele europske nacije s onima Sjedinjenih Država, Kanade i Australije. ‘Zapad’ kao duhovna kontura obuhvaća više nego samo Europu.”

⁷ Poentirano formulirano i u apelu od 31. svibnja 2003. godine (Habermas/Derrida, 2003.: 33).

⁸ Jacques Derrida je u svome predgovoru apelu što ga zajedno s Habermasom objavio pod nazivom *Unsere Erneuerung. Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas* (Habermas/Derrida, 2003.: 33) upozorio

čovjeka koja njihovim modelima svijeta služi kao polazni poticaj. Habermas završava apel iz svibnja 2003. godine tvrdnjom da su europske sile iz svoje ratničke i imperijalne prošlosti mogle naučiti “da same sebe percipiraju iz perspektive pobijedenih u dvojbenoj ulozi pobjednika, koji se pozivaju na polaganje računa za nasilje što ga je polučila nametnuta i iskorijenjena modernizacija. To bi moglo potaknuti napuštanje eurocentrizma i dati krila kantovskoj nadi u svjetsku unutarnju politiku.”

Kao sažetak može se ustvrditi da će Europa moći živjeti s obama skiciranim modelima – a zacijelo će to i morati – iako se Habermasova opcija, zbog onoga što je on od uvijek iznosio kao formativne političke ideje, dakako, priklanja prvoj mogućnosti. Kao što je već naznačeno, njegova izjave ne sadržavaju, barem ne podrobno, ništa što se već i na drugom mjestu ne kaže o Europi. Pa i protiv njega iznesena kritika zbog iluzionizma⁹ i krivih obećanja¹⁰ u njegovim stajalištima ima istinitu srž. Ipak se, rezimirajući, njegovo povezivanje interpretacije odnosa i opcija djelovanja što se iz toga izvode može smatrati ponudom koja potiče i unapređuje raspravu o budućnosti Europe. Njegova nada da “i priznavanje razlika (...) može postati obilježjem zajedničkoga identiteta” (Habermas/Derrida, 2003.: 33) svjedoči o optimizmu bez kojega se Europa ne bi realizirala ni u današnjemu obliku. Ako u najmanju ruku ne razmišljamo o slici suprotnoj postojećoj zbilji i ne gradimo viziju boljega svijeta uz pomoć Europe koja se dalje razvija na temeljima uma, kao što to čini Habermas, onda se moramo pomiriti s odnosima kakvi upravo

izričito na to da se njezine “mjerodavne premise i perspektive” prenose, primjerice, u “novu praksu raspodjele državnih vlasti (...) u duhu, ako ne i u smislu koji upućuje na kantovsku tradiciju”.

⁹ Lucidna kritika Wolfganga Jäger (1973.) može se, bez ograničenja, prenijeti na Habermasove izjave o budućnosti Europe i sadržava glavne točke aktualnih prigovora Habermasu: “Spoznajni interes i teorijsko prethodno razumijevanje pobjeđuju moguće korekture na putu povratnoga vezivanja za raspoloživo povijesno znanje (...) Drušvenoznanstveno preispitivanje i nadzor nad empirijskim uvjetima ozbiljenja, koji se uvijek iznova zahtijevaju od Habermasa u vezi s njegovim razmišljanjima o istinskome društvu, kod njega se nigdje ni u naznakama ne naziru. Utopija ostaje čisto spekulativnom.” Habermasa se očito nije dojmila ta vrsta kritike.

¹⁰ Usp. primjerice Semler, Christian, (FAZ, 2. lipnja 2004.: 4): “Habermas bi morao dokazati da se politika koja teži proširenju međunarodnoga prava, jača svjetsku organizaciju, traži poravnanje s Trećim svijetom i zasniva se na sprečavanju rata može gotovo organski nadovezati na iskustva europskih naroda. (...) Osobito nas tu filozof ostavlja na cjedilu, jer ni riječju ne spominje retardirajuće politike i osjeća u Europi što kruže oko izoliranja, ksenofobije i rasizma.” Još je jača kritika Habermasove inicijative s druge političke strane: “EU nije prikladan predmet za kulturalne projekcije smisla. (Bruxelles) funkcionira. Doduše, ne za one koji pod funkcioniranjem podrazumijevaju entuzijastičku povezanost politike i sreće ili slobode. Ali s ove strane takvih republikanskih poželjnih vrijednosti – koje su idejno dobro elita ranih novovjekovnih gradova-država i zemljoposjedničkoga engleskog plemstva – EU djeluje kao upravni aparat koji hladi svako zagrijavanje političkih tema. Unija nije nikakav isporučitelj velikih odluka.” (Kaube, Jürgen, FAZ, 3. lipnja 2003.: 33). Werner Becker, Habermasov suputnik, iznio je nasuprot tome u *Frankfurter Neue Presse* (13. lipnja 2003.) da naglašavanje tobožnje kulturne premoći nije strategija koja obećava uspjeh ako je riječ o tome da se stvori protuteža američkoj premoći. Dovoljno je, naprotiv, da se nastavi započeti put zajedničke vanjske politike EU-a. Zbirku kritičkih izjava i k tomu još filozofskopovijesni žalac donosi Joachim Güntner u *Neue Züricher Zeitung*, od 3. lipnja 2004.: “Kako lako nekadašnji Adornov dak Habermas govori o ‘europskome identitetu’; kako je neobično da mu pritom asistira Derrida, koji s Adornom dijeli ljubav prema neidentitetskome...”

jesu. Posljednji je razlog da se s time ne zadovoljimo zacijelo uvijek u slici o čovjeku kojoj se priklanjamo: što od njega očekujemo, u što se kod njega možemo pouzdati.

S njemačkoga preveo:

Tomislav Martinović

Literatura

- Habermas, Jürgen, 2001.a: Es gibt doch Alternativen!, u: isti, *Zeit der Übergänge*, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen, 2001.b: Euroskepsis, Markteuropa oder Europa der (Welt-)Bürger, u: isti, *Zeit der Übergänge*, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen, 2001.c: Braucht Europa eine Verfassung?, u: isti, *Zeit der Übergänge*, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen, 2004.a: Ist die Herausbildung einer europäischen Identität nötig, und ist sie möglich?, u: isti, *Der gespaltene Westen*, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen, 2004.b: Der 15. Februar oder: Was die Europäer verbindet, u: isti, *Der gespaltene Westen*, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen, 2004.c: Hat die Konstitutionalisierung des Völkerrechts noch eine Chance?, u: isti, *Der gespaltene Westen*, Frankfurt/M.: 113-193
- Habermas, Jürgen/ Derrida, Jacques, 2003.: Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*, 31. 5. 2003.
- Habermas, Jürgen/ Derrida, Jacques, 2004.: *Philosophie in Zeiten des Terrors, Zwei Gespräche*, Berlin
- Jäger, Wolfgang, 1973.: *Öffentlichkeit und Parlamentarismus. Eine Kritik an Jürgen Habermas*, Stuttgart
- Kagan, Robert, 2004.: *Macht und Ohnmacht, Amerika und Europa in der neuen Weltordnung*, München
- Mühleisen, Hans-Otto, 2004.: Die neue weltpolitische Rolle der Europäischen Union, u: Lange, Berthold (ur.), *Kant als Weltbürger*, Würzburg: 49-69
- Zur Debatte, Themen der Katholischen Akademie in Bayern*, 1/2004.

Hans-Otto Mühleisen

JÜRGEN HABERMAS AND EUROPEAN INTEGRATION

Summary

The author analyzes recent Habermas' writings on the process of European integration and the new international political order. Having for a long time ignored the issues of foreign policy, in his recent works and speeches Habermas has increasingly turned to these topics. The supranational level is becoming important both due to the more severe limitations to state sovereignty in the process of globalization, and because of the development of new mechanisms of international cooperation and the new regional economic-political integrations. In his theory of democracy at the national level, he emphasizes its deliberative character and shows public communication as the central sphere of mediation between the informal (private) opinions and the institutions of the formation of political will. However, today it is necessary to go beyond the boundaries of the nation-state and establish the parallel mechanisms of political deliberation and decision-making at the international level. The most important step in that direction are regional integrations (in Europe, naturally, it is the European Union). The regional integrations must supplement the UN institutions to compensate for the loss of the ability to govern at the national level and to create a counterbalance to global capitalism. In this context it is important to get the answers to a certain crisis of the EU identity. The European Union today is often seen as a mechanism of bureaucratic management and restrictive regulation, instead of as a guarantor of good life. Habermas thinks that Europe should focus on the guarantees of fundamental rights and values such as the right to education, social justice, autonomy and participation. For that purpose, the European Union should develop into a federal state. To the Euro-skeptical objection that Europe lacks a state-building nation i.e a unified nation as the foundation of political community, Habermas responds that the European civil society, European public and the common political culture - if, indeed, they can be built - are sufficient for Europe's political unity. The process of designing and adopting the European Constitution has strengthened all three components. The Constitution also helps to explain the objectives of the European integration (boundaries of EU's expansion, interrelationship among levels of government) and to enhance legitimacy by creating a fundamental legal act, in the design of which European citizens are involved. For Habermas, the crisis of European unity caused by the disunity of the member-countries' governments over the American war in Iraq is an opportunity. The mobilization of the European civil society against that war (as demonstrated by the pan-European peace demonstrations of 15 February 2003) and the creation of the model of the procedurally well-ordered international politics and cooperation which boosts economic development and social security serve as the counterbalance to the American unilateral-

ism and the aspiration for domination. Habermas supports the model of “multi-speed Europe” and thinks that it will not cause a rift in the EU, but can as a matter of fact dynamize the process of European integration. The author concludes that Habermas’ political views of the European integration and international politics contain a remarkable dose of utopism. However, the attempt to see beyond the limitations of the existing political reality is a must if these limitations are to be overcome.

Key words: Europe, European Union, European Constitution, nation-state, democracy, civil society, public, international politics, USA

Mailing address: Philosophisch-Sozialwissenschaftliche Fakultät, Universität Augsburg, Universitätsstrasse 10, D 86159 Augsburg.

E-mail: hans-otto.muehleisen@phil.uni-augsburg.de